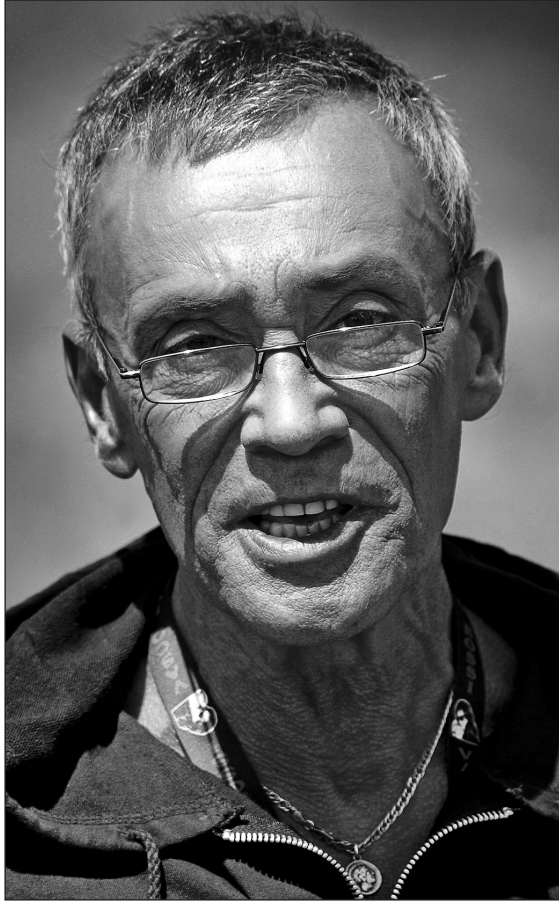

**Stat rosa pristina nomine
nomina nuda tenemus**

Андрій Олегович Добролюбський
(1949–2023)

Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Кафедра історії України

АО:
Nomina nuda tenemus

Меморіальні читання
А. О. Добролюбського

Одеса
2024

УДК 94(100)(477); 902/904(092)(084)

М49

Видання рекомендовано Вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».
Протокол №17 від 27 червня 2024 р.

Редколегія:

Головний редактор О. Б. Головка

Ю. А. Добролюбська

О. П. Сєкерська

А. В. Красножон

М 49

АО: Nomina nuda tenemus. Меморіальні читання А. О. Добролюбського. Добірка наукових статей / Колектив авторів за ред. О. Б. Головка; Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2024. – Одеса: Бондаренко М. О., 2024. – 208 с. : іл.

ISBN 978-617-8327-84-2

УДК 94(100)(477); 902/904(092)(084)

Макет та дизайн обкладинки:

Д. А. Топал

ISBN 978-617-8327-84-2

© Автори текстів, 2024

© ПНПУ, 2024

Зміст

Андрій Красножон
NOMINA NUDA TENEMUS
(Ми володіємо простими іменами):
пам'яті Андрія Добролюбського
9

Фотоальбом
15

Історія та теорія археології

Євген Борінштейн
МЕНТАЛІТЕТ ОДЕСИТА: ТВОРЧА СКЛАДОВА
АНДРІЯ ДОБРОЛЮБСЬКОГО
27

Юлія Добролюбська
АРХІВНИЙ ФОНД РОДИНИ ДОБРОЛЮБСЬКИХ
32

Андрій Красножон
ПЕРСПЕКТИВИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
НА ПРИМОРСЬКОМУ БУЛЬВАРІ В ОДЕСІ
36

Валерій Левченко
ПІДГОТОВКА ТА АТЕСТАЦІЯ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ
З АРХЕОЛОГІЇ В ОДЕСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ІСТОРИКО-
АРХЕОЛОГІЧНОМУ МУЗЕЇ
(друга половина 1920-х – початок 1930-х рр.)
43

Ірина Немченко
ПОВСТАННЯ ЧИ РЕВОЛЮЦІЯ:
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АРСЕНАЛ ОЛДЖЕРНОНА СІДНЯ
51

Світлана Паламарчук
КУЛЬТУРНИЙ ВСЕСВІТ АНДРІЯ ДОБРОЛЮБСЬКОГО
55

Павло Тоцький
КАРДИНАЛ РІШЕЛЬЄ І ГАЛЛІКАНІСТСЬКА КОНЦЕПЦІЯ
УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВОЮ
63

**Археологія та історія доби каменю –
раннього залізного віку**

Наталія Бурдо
ДОМЕСТИКАЦІЯ КОНЯ. ДЕ, КОЛИ, ХТО І НАВИЩО?
72

Оксана Вар'ян
В ПОШУКАХ ІДЕАЛУ: ВЗІРЦЕВИЙ ГРОМАДЯНИН У КОЛЕКТИВНИХ
УЯВЛЕННЯХ АФІНЯН КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ
78

Михайло Відейко
¹⁴C ДАТИ ТА АБСОЛЮТНА ХРОНОЛОГІЯ КУКУТЕНІ-ТРИПІЛЛЯ:
ЩО І ЯК НАСПРАВДІ МИ ДАТУЄМО?
85

Світлана Іванова
НАРОДЖЕННЯ КУРГАНУ: ПРО ПОЧАТОК НОВОЇ ПОХОВАЛЬНОЇ
ТРАДИЦІЇ АЗОВО-ЧОРНОМОРСЬКИХ СТЕПІВ
91

Олег Савельєв
ДО ПРОБЛЕМИ ФІНАЛЬНОГО ЕТАПУ ІСТОРІЇ ТІРИ
100

Валерій Топчий
КСЕНОФОНТ АФІНСЬКИЙ: СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ
Й ПОЧАТОК ВІЙСЬКОВОЇ КАР'ЄРИ
109

Генадій Тощев, Світлана Андрух
ДОСЛІДЖЕННЯ МАМАЙ-ГОРИ

113

Юрій Чернієнко
ДЕЯКІ РОЗДУМИ ЩОДО ПРЕІСТОРИЧНИХ ЖИТЕЛ
ЗЕМЛЯНКОВОГО ТИПУ

119

Анастасія Ягупова, Олена Секерська, Сергій Маєвський
ВИПАДКОВА ЗНАХІДКА ТЕРАКОТ
НА НІКОНІЙСЬКОМУ ГОРОДИЩІ

128

**Археологія та історія Середньовіччя
та Нового часу**

Serghei Agulnikov
THE NOGAI BURIAL MOUNDS IN SOUTHWEST BUDZAK

134

Ігор Бруяко
ГОРОДИЩЕ КАРТАЛ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА РАННЬОГО
НОВОГО ЧАСУ (ЗА АРХЕОЛОГІЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ)

141

Олександр Головка
КОНФЕДЕРАЦІЯ «ЧОРНИХ КЛОБУКІВ» НА ПІВДЕННОМУ КОРДОНІ
РУСІ (КІНЕЦЬ XI – ПЕРША ТРЕТИНА XIII СТ.).

147

Наталія Діанова
ЄВРЕЙСЬКИЙ ФАКТОР В ІСТОРІЇ ОДЕСИ XIX СТ.

153

Віктор Савченко
ДО ПИТАННЯ КЕЛЬТСЬКОЇ «ПРИСУТНОСТІ» В УКРАЇНІ

158

Секерська Олена
КОНІ ІЗ ПОЛОВЕЦЬКИХ ПОХОВАНЬ БІЛЯ С. ВИНОГРАДНЕ
ТОКМАЦЬКОГО РАЙОНУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

164

Олександр Смирнов, Леонід Смирнов, Денис Бондаренко
ЩЕ РАЗ ПРО КОЛЕКТИВНЕ СЕРЕДНЬОВІЧНЕ ПОХОВАННЯ
НА О. БЕРЕЗАНЬ

169

Вадим Чепіженко
ТРАГІЧНА ІСТОРІЯ ЕЛІС НОРФОЛКСЬКОЇ,
АБО ЯК БЕЗКАРНО ВБИТИ ОНУКУ КОРОЛЯ?

174

Додаток

Хронологічний покажчик друкованих праць
доктора історичних наук,
професора Андрія Олеговича Добролюбського
Укладач – Ю. А. Добролюбська

183

NOMINA NUDA TENEMUS
(Ми володіємо простими іменами):
пам'яті Андрія Добролюбського¹

Андрій Красножон

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України,
ректор ДЗ «Південноукраїнський
національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»,
м. Одеса

Професор Добролюбський прожив життя не дуже довге за нинішніми мірками, але дуже захоплююче. Він пішов у інший світ 28 вересня 2023 року, хоча здавався вічним, щасливим і таким, кого боронить доля. З тих тридцяти років, що ми були знайомі, десять він присвятив активним археологічним дослідженням в Одесі, в яких і мені довелося брати участь. За родом занять Андрій Олегович мав справу з результатами забуття. Кому як не археологу знати, що насправді відбувається з людиною після смерті. Можливо, саме через це по-справжньому Добролюбський прагнув лише слави та наукової величі. Перше йому цілком вдалося, друге, гадаю, не дуже. Але до історіографії його ім'я увійшло точно. Хоч би як цьому противилися деякі його закляті друзі по цеху.

Восени 1995 року, старшокласником, я прийшов до нього на розкоп на Театральній площі у самому центрі Одеси. Ця подія визначила все моє подальше життя. Усе, що трапилося зі мною згодом, вирросло ланцюжком з того самого жовтневого дня, коли я прийняв лопату з його рук і спустився до розкопу.

Це був величезний котлован із відвалами будівельного сміття XIX століття, який сам по собі на кілька місяців став міською цікавинкою. Живим експонатом став і сам Андрій Олегович, який потрапив до центру загальної уваги. «Ну, де ж прокурор?» – повторював він, ходячі вздовж борту, та демонструючи всім своїм виглядом, що попереду на нас чекає ще маса дивовижних відкриттів, у тому числі й у галузі кримінального права. Загальний безлад середини 90-х повною мірою визначив стиль цих авантюрних, але дуже продуктивних археологічних досліджень.

¹ Опубліковано: Андрей Красножон. Памяти Андрея Добролюбского (1949–2023). *Stratum plus* (5), 425–428.

Ці розкопки започаткували роботи на фешенебельному Приморському бульварі, в результаті яких було відкрито невідомий раніше виселок грецьких колоністів кінця VI ст. до н.е. Міська археологія завдавала шкоди кущам, бульварним парапетам, квітам на клумбах і навіть блакитним ялинкам. Із настирним наміром цю шкоду компенсувати Андрія Олеговича періодично переслідували якісь інспектори, чиновники та працівники природоохоронних органів.

Важко сказати, ким він був у більшій мірі – вченим чи героєм одеської культури. Добролюбський щиро сповідував одеський міф і водночас наповнював його власним існуванням. Коли в розкопі на Театральній площі в материковій глині підвалу будинку Волконського було виявлено закладну траншею з катерининським п'ятаком на дні, зламаним ножем та фрагментами битих фужерів, професор інтерпретував комплекс як «Обряд заснування Одеси». Виникла одеська науково-популярна трилогія: «Обряд заснування», «Одеса – місто Сонця» (побудоване за античним проектом Деволана) та «Хаджибейська Іліада» адмірала Дерібаса (який узяв турецьку фортецю на берегах затоки для того, щоб заснувати потім тут «свою Одесу»). Усьому цьому передувало античне місто, значну частину населення якого становили євреї, які виробляли кераміку з сірої глини. Природна привабливість не давала цьому святому місцю порожніти, і лише турки з литовцями трохи не вписувалися в струнку концепцію єврейсько-античної колонізації ньєнки-Одеси. Безперечно, сказане лише підтверджувало все те, про що й так здавна знала/підозрювала одеська спільнота. У цьому сенсі Андрій Олегович сумлінно виконував соцзамовлення, ставши мимовільним продовжувачем справи Аполлона Скальковського – авторитетного історика XIX ст., який при цьому створив міф про заснування міста Дерібасом саме у 1794 році.

Кількість усіх праць А. О. у цій частині його спадщини обов'язково стануть об'єктом пильного вивчення культур-антропологів. Дослідників будуть цікавити зовсім не статті як такі, а причини, через які було їх написано. Безліч дисертацій буде захищено на базі аналізузаявлених ним ідей як прояву феномена одеської міфології.

Добролюбський займався не «темами» чи епохами, а проблемами. І багато з його ідей насправді виявилися якщо не геніальними, то дуже перспективними. Але він чомусь зовсім не прагнув розвивати їх далі. Здається, Клейн дорікав йому, що статтям А. О. не вистачає фундованості. Іноді мені здавалося, що критичне мислення Вчителю чуже. Здається, він не любив сумніватися.

«Ну, де ж прокурор?» – повторював він, ходячі вздовж борту, та демонструючи всім своїм виглядом, що попереду на нас чекає ще маса дивовижних відкриттів, у тому числі й у галузі кримінального права

Першим його науковим захопленням був мезоліт. Потім середньовічні кочівники степів Причорномор'я. Потім Золота Орда. Невдовзі почалися розкопки турецького Ізміла. Зрештою, тривале захоплення античною археологією берегів Одеської затоки та сама Одеса кінця XVIII – початку XIX століть. Це зовсім не ознака всеідності. Справа в тому, що Добролюбський був курганником. Його археологічна юність припала на 70-ті, коли на півдні України діяли новобудовні експедиції. Курган у степу – конструкція, яка напхана похованнями в діапазоні від епохи бронзи до ногайців. Доводилося розбиратися у всіх періодах одразу, не поділяючи матеріал на свій та чужий. Головне, що потрібно було в таких умовах роботи – копати сумлінно і фіксувати все чесно, щоб дати можливість «розібратися нащадкам». Польовиком він був добрим, з блискучим вишкілом та інтуїцією. Землю, як то кажуть, відчував. Лопатою орудував спритно, як скальпелем. На Жевахової горі А. О. показував нам, студентам, як правильно шукати в материковій глині стінки споруди, що запливла глиною ж. Копати «глину в глині», здається, його самого навчив В. Массон у своїх туркменських експедиціях.

«Кожен дурень може написати дисертацію, – повторював Добролюбський, – але не кожен здатен її захистити»

У своїй професії А. О. не був практиком, скоріше теоретиком. Йому було тісно мислити у межах свого розкопу. Він прагнув до широти асоціацій та глобальних інтерпретацій. Іноді – надто глобальних. Після гучних заяв А. О. про результати наших розкопок біля Воронцовського палацу один із одеських антикознавців іронічно зауважив: «Чекаємо тепер на вихід статті Добролюбського під назвою “Виправлення датувань керамічного комплексу Афінської агори за матеріалами розкопок поселення Приморський бульвар в Одесі”». Іронія була злою, але точною.

Що, втім, ніяк не скасовувало факту відкриття його експедицією пізньо-архаїчних шарів на цій пам'ятці, невідомих до того на усьому узбережжі від Ніконія до Березані. Це відкриття не підлягало сумніву, як і багато інших у його кар'єрі (наприклад, «золота сарматка» з Михайлівки, та багато іншого). Сам стиль ведення наукового життя Андрія Олеговича часто породжував недовіру з боку його колег до заявлених результатів як першу реакцію. Вся одеська наукова рать прийшла якось до нас на розкоп біля Воронцовського палацу з перевіркою власних підозр. Хтось спустився вниз і з подивом заявив: «Так, шар справді тут є». Адже шар, як і знахідки у ньому, підробити

не можна. Так Андрій Олегович увійшов до історіографії археологів-античників. Невідомий раніше пам'ятник був відкритий ним під носом колег у самісінькому центрі Одеси з усім її набором університетських, академічних та інших профільних установ. Зрозуміло, декому було прикро.

Чи треба дивуватися, що періодично мені, перезрілому і незахищеному аспіранту, «доброзичливці» радили відмовитися від свого наукового керівника, «не змішувати» наші імена, аби швидко, без ризику та проблем захистити кандидатську дисертацію?

Але коли нарешті я її захистив (після двох скандальних спроб), науковий керівник висловився стримано: «Молодець». Адже «кожен дурень може написати дисертацію, – повторював Добролюбський, – але не кожен здатен її захистити». Володіння науковим ступенем у його сім'ї не вважалося якимось особливим досягненням. У кабінеті Андрія Олеговича висіла сімейна фотографія, на якій був зображений дідусь, Костянтин Павлович, декан істфаку Одеського університету та батько – завкафедрою Олег Костянтинович із новонародженим Андрійком на колінах. Напис на фото говорив: «Професор Добролюбський тримає на руках професора Добролюбського».

Міська археологія принаймні на першому її етапі називалася не чим іншим, як «одеським сміттєзнавством», гарбологією. Звісно, професор бравірував. У цьому відчувався комплекс одеського інтелігента – ні в якому разі, при будь-яких обставинах не демонструвати серйозність своїх занять. Вся діяльність повинна мати вигляд недбалої, легкої гри та суцільної розваги. Солодке байдкування – норма життя успішної радянської молодої людини з доброї родини, де в анфіладах семикімнатної квартири з дитинства розігрувалися партії в «городки» в компанії гувернантки, «у той час як Андрій Алексеєв-Попов – стає все більш розумнішим» (син приятеля-доцента). На формування такого образу витрачалися величезні зусилля. «А коли ж Ви працюєте?!» – дивувалась вчителька пітерської гімназії, приїхавши до нас на розкопки із класом своїх учнів. Після першого тижня наших колективних щоденних походів на пляж вона видала це питання, яке давно мучило її. Професор почухав підборіддя і повільно промовив: «А ми й не працюємо. Ми так живемо!»

І це була абсолютна неправда. Працював А. О. багато і посилено, проте вважалося добрим тоном це приховувати. Він ревниво підтримував образ улюбленця долі. Про те, що його нова дисертація невпинно пишеться заново після чергового завалу, на задвірках якогось краєзнавчого музею або в підсобці районного Будинку піонерів, знало лише найближче коло друзів та родичів. Ймовірно, це була тактика соціального виживання у колах радянської академічної науки за наявності жорсткої конкуренції.

Одним із ключових складових цього образу було море. Точніше, пляж. А. О. відносився до нього з фанатизмом. Пропустити сонячний день, не відвідати свій улюблений «Ланжерон» – було смерті подібно. Після того, як Андрій Олегович влаштувався на роботу до Педагогічного університету в Одесі, загроза таких пропусків різко зросла, оскільки літня сесія змушувала приймати іспити весь червень. Вихід було знайдено: студенти відтепер запрошувалися їм на складання іспиту прямо на пляж. Причому передбачалася власна система «автоматів»: тому, хто обжене професора у запливі до обмежувального буйка, було обіцяно «відмінно». Наскільки мені відомо, за всю історію цей виклик прийняв лише один студент-двоєчник, сподіваючись виправити своє безнадійне становище хоч таким чином. У результаті він програв (А. О. був непоганим плавцем) і був змушений здавати білет з черняхівської культури, вчепившись за цей буйок. Проте, професора не задовольнила відповідь: «Пливіть до берега і готуйтеся до перездачі»...

Ставлення до плавання в нього було культовим. Однією з наших спільних розваг були тривалі запливи вздовж берега від «Ланжерона» до «Отради» і далі. Речі на березі залишали під наглядом якоїсь пенсіонерки. У спеціальний целофановий пакетик А. О. загортав гроші та цигарки, ховав його в плавки і години на дві ми зникали у хвилях. Виходили на берег у парі кілометрів від точки заходу, після чого поверталися пішки до речей, купуючи в кіосках пиво та розмовляючи бозна про що.

Важко сказати, що саме мені дало більше в освіті – університетські лекції чи нескінченні перипатетичні прогулянки з Добролюбським вулицями Одеси. Найголовніше, чому він навчив мене своїм прикладом – добувати науковий матеріал і не здаватися, якщо на заваді виникають перешкоди. Усіх нас він навчав соціальної мужності та творчій самовідданості, а ще – не зраджувати професію...

Розкопки на бульварі тепер уже проводимо ми самі – його учні та колеги. До останніх днів він залишався цим задоволений, незважаючи на явну загрозу перегляду всіх його колишніх «гарбологічних» висновків. Наша з ним давня суперечка про місце локалізації Хаджибейського замку змусила мене вже в наш час підібратися в його пошуках майже впритул до пам'ятника Дюку, на що професор зауважив: «Ти з таким фанатизмом його шукаєш, що замок обов'язково тобі відкриється». Хоча сам вважав, що його давно знайдено у наших з ним спільних дослідженнях років двадцять тому.

Проте, якщо професор сказав, що відкриється – то треба шукати далі. І не зупинятися. Шкода тільки, що він сам уже ніколи не зможе допомогти слушною порадою. Все, що міг, він уже зробив для нас. Будемо йому вдячні.

Наукове видання

АО:
Nomina nuda tenemus

Меморіальні читання
А. О. Добролюбського

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 27.06.2024 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Alegreya
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 12,1. Наклад 100 прим.
Зам. № 1706/1

Надруковано з готового оригінал-макета у друкарні «Апрель»
ФОП Бондаренко М. О.
65045, м. Одеса, вул. В. Арнаутська, 60
Тел.: +38 (048) 703 11 86
info@aprel.od.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців ДК № 4684 від 13.02.2014